

Haridat Rambaran, Bikram Lalbahadoersing, Attry Ramdhani & Sieta Motiram Sharma: **Handboek geestelijke verzorging voor Hindoes.**

Parthenon, Almere 2015.
ISBN 9789079578764, 228 pag., € 35,00

Het doel van het boek is de specifieke aard, achtergrond, kernbegrippen en verhalen en belangrijkste rituelen van de geestelijke begeleiding van hindoes in kaart te brengen. Zorgen hulpverleners in allerlei contexten kunnen hiermee adequaat inspelen op de culturele en religieuze achtergrond van hindoes, vooral in het kader van crisissituaties in het menselijk bestaan. De gebruiken en rituelen bij overlijden en uitvaart krijgen de meeste aandacht. Het boek wil tevens bijdragen aan de verdere professionalisering van hindoe geestelijke verzorging in Nederland. De uitgave van dit boek is mogelijk gemaakt dankzij financiële ondersteuning door de VGVZ en Yarden Zorg bv, en in samenwerking met de Stichting Studiegroep Hindoeïsme, de Contactgroep Hindoes-Christenen van de Raad van Kerken, Hinfor Consultancy, de Diensten Hindoe Geestelijke Verzorging bij justitie en in de krijgsmacht, en met Yarden Uitvaartorganisatie.

Na een voorwoord volgen zes hoofdstukken. Het boek wordt afgesloten met een literatuurlijst en een verklarende woordenlijst. *Hoofdstuk een* (pp. 14-52) gaat in op de wijze waarop zin-

geving binnen het hindoeïsme gestalte krijgt. Kort wordt de geschiedenis van het hindoeïsme in Nederland besproken, die wordt bepaald door het feit dat het hindoeïsme vooral via Suriname in Nederland is terechtgekomen. De centrale begrippen (dharma, ramayana, atman, karma, enz.) worden besproken. Het eerste hoofdstuk wordt afgesloten met een korte paragraaf over de vorming en begeleiding van hindoes in hun levensloop met behulp van zestien belangrijke rituelen (sanskara's). *Hoofdstuk twee* (53-78; geschreven door Mieke Rensen van Yarden Uitvaartzorg) gaat in op rituelen rondom de dood. Vanaf het sterfbed tot en met het uitstrooien van de as wordt stap voor stap beschreven welke gebruiken en rituelen een rol spelen en hoe deze in een aantal situaties zijn aangepast aan de Nederlandse context en wetgeving. Er is kort aandacht voor verschillen tussen een aantal stromingen binnen het hindoeïsme. Het tweede deel van dit hoofdstuk schetst de praktijk van een hindoe uitvaart en welke vragen en problemen een rol kunnen spelen, en sluit af met een lijst van aandachtspunten voor een uitvaartcentrum als het gaat om een hindoe crematie. *Hoofdstuk drie* (79-84) heeft als titel 'Religieuze en culturele hulpverlening' en gaat in op de verschillen tussen de benadering van de Nederlandse gezondheidszorg en de opvattingen over ziekte en gezondheid in het hindoeïsme. De verbinding tussen micro- en macrokosmos wordt genoemd, evenals het belang van kosmische krachten (positief en negatief)

en van rituelen, het boze oog, bezetenheid, en bescherming door een amulet (yantra), een mantra of een wassing.

Hoofdstuk vier (85-103) gaat in op hindoe geestelijke verzorging in zorginstellingen aan de hand van een tiental casusbeschrijvingen. In de casusbeschrijvingen wordt iets zichtbaar van welke vragen cliënten voorleggen aan een hindoe geestelijk verzorger en hoe deze daarop ingaat. *Hoofdstuk vijf* (104-207) beschrijft de hindoe geestelijke verzorging in het kader van justitie. De eerste 30 pagina's van dit hoofdstuk gaan in op uitgangspunten en kernbegrippen uit het hindoeïsme. Dan volgen een aantal casusbeschrijvingen, en komen het vieren van hoogtijdagen (Holi, Divali) en de rituele vormgeving van bijzondere momenten (verjaardag, suicide, overlijden van een familielid) in de gevangenis aan bod. Het hoofdstuk sluit af met een beschrijving van de wijze waarop de hindoe spiritualiteit in de gevangenis aan bod kan komen, bijvoorbeeld met yoga, meditatie, een ademworkshop of een cursus positief denken. *Hoofdstuk zes* (208-217) bespreekt de hindoe geestelijke verzorging in de krijgsmacht. Yoga, de Divali viering, de verhouding van plicht en ethiek, en de hindoe visie op oorlog komen kort aan bod.

Wat bij lezing van het boek onmiddellijk opvalt is de zeer ongelijke verhouding tussen de hoofdstukken en onderwerpen. Vooral de rituelen rond de dood en de geestelijke verzorging van hindoes in justitiële instellingen komen aan bod. Het boek

hinkt m.i. op drie gedachten of uitgangspunten: (1) voor een groter publiek (bijvoorbeeld medewerkers van uitvaartcentra) informatie bieden over specifieke hindoe gebruiken en rituelen (bij het overlijden en de crematie), (2) achtergrondinformatie geven (voor wie precies?) over het hindoeïsme, met aandacht voor kernbegrippen, belangrijke verhalen en bronnen, en specifieke rituelen, en (3) verhelderen van de eigen aard van hindoe geestelijke verzorging in een aantal specifieke contexten, waarbij zeer veel ruimte is voor de justitiële context en die van zorg en krijgsmacht er betrekkelijk bekaaid afkomen.

Doordat het boek op drie benen hinkt en ook op drie verschillende doelgroepen mikt, wordt mijns inziens geen van de drie doelstellingen en doelgroepen bereikt. Het geheel heeft iets van een collage, waarbinnen de samenhang zoek is. De titel van het boek zet mij bovendien op een verkeerd been. Die titel suggereert vooral dat het om de derde gedachte gaat. Maar ook dan is onduidelijk op welke doelgroep de auteurs zich richten: op hun eigen groep van hindoe geestelijk verzorgers (om een eigen standaard te ontwikkelen?), op de hele beroepsgroep van geestelijk verzorgers in Nederland (er is echter geen enkele verwijzing naar of discussie met de gangbare literatuur of standaarden binnen deze beroepsgroep), of op managers en beleidsmakers (om het eigen specifieke karakter van hindoe geestelijke verzorging te beschrijven?). De casusbeschrijvingen laten iets zien van de

specifieke vragen die hindoe cliënten stellen, en ook van de eigen wijze van interveniëren van hindoe geestelijk verzorgers. Omdat deze beschrijvingen echter niet zijn ingebed in een reflectie over wat de specifieke hindoe geestelijke verzorging inhoudt (ook vergeleken met andere vormen van geestelijke verzorging), wat de theoretische achtergrond is en wat de doelstelling is, ontstijgen deze casusbeschrijvingen dikwijls niet het niveau van de anekdote, en houden ze iets willekeurigs. Je weet als lezer uiteindelijk niet of deze beschrijvingen paradigmatisch en exemplarisch zijn voor hindoe geestelijke verzorging, en zo ja, waarom dan.

Het is toe te juichen dat de auteurs (en de verschillende betrokken organisaties) het initiatief genomen hebben om tot een beschrijving te komen van de hindoe geestelijke verzorging in Nederland. Binnen de VGVZ is de hindoe sector een van de jongste loten. Het boek markeert de overgang – binnen een lange traditie – van de familiesfeer naar de professionele zorgverlening, en van rituelen die vooral in de buitenlucht plaatsvonden naar rituelen die binnenshuis en in kleinere kring plaatsvinden. Het boek biedt ruim informatie over het hindoeïsme en specifieke gebruiken en rituelen en bevat boeiende casuïstiek. Het is voor het eerst dat een dergelijke bundeling plaatsvindt. Een handboek is het naar mijn idee echter niet, daarvoor ontbreekt een gemeenschappelijke visie en samenhang. Daarom hoop ik van harte dat dit boek een vervolg

krijgt in de vorm van een tweede (volledig vernieuwde) druk, waarin vooral ook het gesprek en de aansluiting met de brede beroepsgroep van geestelijk verzorgers worden gezocht. Ik zou ook zeer benieuwd zijn wat de hindoe geestelijke verzorging bij te dragen heeft aan de beroepsgroep als geheel.

Sjaak Körver, universitair docent
Tilburg University en hoofdredacteur TGV

Wim Smeets, Nicolette Hijweeghe, Helene Lammers, Jacqueline van Meurs en Kris Vissers (red.),
Handboek spiritualiteit in de palliatieve zorg.

Terminale zorg, onderwijs, onderzoek en samenwerking samenhangend in beeld (Utrechtse Studies, XIX).

Parthenon, Almere 2016.
ISBN 9789079578689, 337 pag., € 39,90

Het *Handboek spiritualiteit in de palliatieve zorg* is een behoorlijk dikke pil, maar is toch overzichtelijk en toegankelijk door de onderverdeling in een viertal aandachtsgebieden: Visie, Ervaringen en praktijken, Onderzoek, en Onderwijs.

In het eerste deel staat een schets van de achtergrond van palliatieve zorg en ontwikkelingen op dit gebied centraal. Dit wordt gevolgd door de ontwikkeling van het beroepsprofiel van de geestelijk verzorger in relatie tot de spirituele zorg binnen het geheel van de pal-

liatieve zorg. Voor het grootste deel zal dit bekend zijn voor degenen die zelf werkzaam zijn in dit vakgebied, maar het biedt een mooi overzicht voor wie zich vanuit andere disciplines hierin wil verdiepen. Het vierdimensionale zorgmodel (fysiek, sociaal, psychologisch en spiritueel), een functionele benadering van spiritualiteit en de multidisciplinaire insteek van de spirituele zorg worden in verschillende bijdragen toegelicht. De laatste twee bijdragen in dit deel, over de positie van de geestelijk verzorger in juridisch perspectief en over deugdenethiek, zijn een mooie aanvulling. Het juridisch perspectief betreft een aspect waar je je in de dagelijkse praktijk niet gemakkelijk in verdiept, maar dat wel belangrijk is voor je plaatsbepaling in een multidisciplinair team. Deugdenethiek wordt onderscheiden van regelethiek en door de focus op waarden en het je eigen maken daarvan sluit ze meer aan bij spiritualiteit. Vervolgens werkt de auteur dat gegeven uit naar zelfbeschikking-in-verbinding; ethische beslissingen die sterke raakvlakken hebben met spiritualiteit.

In het tweede deel van het boek worden verschillende praktijkervaringen gepresenteerd: eerst een paar bijdragen over modellen voor verkenning en screening van de spirituele dimensie bij patiënten, vervolgens een aantal voorbeelden die de diversiteit van het werkveld en het pionieren met inrichting en inbedding van spirituele zorg goed laten zien. In dit deel is er een grote variatie in inhoudelijke diepgang, onderbouwing

en uitwerking van de bijdragen. Niet alle bijdragen zijn even sterk. De spirituele items voor de *Lastmeter* en het *Spirit*-model worden zeer schematisch beschreven – ‘uitgelicht’ – waar dat wel wat uitgebreider en concreter toegepast op de praktijk had gemogen. Sommige bijdragen lijken vrij willekeurig gekozen. Waarom bijvoorbeeld wel de spirituele aspecten van het levenseinde met betrekking tot islamitische geestelijke verzorging toegelicht, maar niet van de andere (grote) levensbeschouwingen? Er lijken ook praktijkervaringen te ontbreken. Het pilotproject rond de ontwikkeling van kwaliteitscriteria voor hospicezorg, inclusief de spirituele dimensie (USD-4D), wordt bijvoorbeeld niet genoemd.

Het derde deel, over onderzoek, bevat bijdragen die ingaan op de ontwikkeling van screeningsinstrumenten, om de behoefte aan spirituele zorg te kunnen peilen en vervolgens de benodigde inzet van ter zake kundige professionals te kunnen plannen. Een niet eenvoudige opgave, zo blijkt. Daarnaast komt het multidisciplinaire karakter van palliatieve zorg opnieuw voor het voetlicht door onderzoeken waarin de verschillende beroepsgroepen worden bevraagd op hun betrokkenheid bij de spirituele dimensie. Voor de praktijk van de geestelijk verzorger is dit interessant omdat deze door de vaak beperkte inzet sterk afhankelijk is van goede samenwerking met de overige disciplines. Ook voor de patiënt is een goede integratie van spirituele zorg belangrijk vanwege de verwe-

venheid van alle dimensies in de laatste levensfase (beslissingen met betrekking tot behandeling, coping, enz.).

Het vierde deel, over scholing, is het minst uitgebreid, maar daarom niet minder interessant. Om aandacht voor de spirituele dimensie goed te integreren in het totale zorgaanbod is scholing van andere zorgmedewerkers door de geestelijk verzorger heel belangrijk. De ontwikkelingen rond scholing en de specifieke kenmerken daarvan worden in een aantal bijdragen kort geschetst. Het scholingsaanbod in de regio Amsterdam / Noord-Holland van het Integraal Kankercentrum Nederland inspireert tot navolging.

Een handboek is een publicatie die de stand van zaken in een wetenschap, op een wetenschapsgebied of in een deeldiscipline weergeeft, op basis van twee criteria: volledigheid en actualiteit. Het *Handboek spiritualiteit in de palliatieve zorg* is misschien niet helemaal volledig, maar laat wel zien hoe uitgebreid het vakgebied inmiddels is geworden. Hoewel nog volop in ontwikkeling, groeit spirituele zorg in de palliatieve zorg uit tot een serieuze discipline, in nauwe samenwerking met overige vakgebieden in de palliatieve zorg. Op basis van eigen interesse en behoefte kun je in het boek zoeken naar bijdragen die aansluiten bij je dagelijkse werkpraktijk, als inspiratie en vertrekpunt voor verdere verdieping.

Emma Schotveld, geestelijk verzorger Hospice Heuvelrug, Zeist